

Lgy⁷⁰

Läroplan för gymnasieskolan

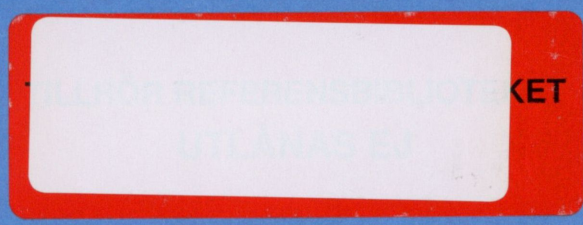

Allmän språkkunskap

II Supplement 68

SKOLÖVERSTYRELSEN 1980

Föreliggande supplement ersätter Lgy 70:II, Supplement 3- och 4-åriga linjer, s 55–58. Det gäller som alternativ till tidigare supplement fr o m läsåret 1980/81 och skall tillämpas generellt fr o m läsåret 1981/82.

Läroplan
476a

Ex 2

4

68. Allmän språkkunskap
Art nr 40-70508-0
66. Företagsekonomi för fyraårig teknisk linje (T)
Företagsekonomi för tvåårig teknisk linje (Te)
Art nr 40-70506-4
65. Skogsbruk – Förmanskurs Hs (högre specialkurs)
Art nr 40-70416-5
64. Elanläggning, fyraårig teknisk linje
Art nr 40-70362-2
63. Kurs i skogsbruk – arbetsledning vid beståndsvård (specialkurs)
Art nr 40-70297-9
62. Tvåårig kurs för utbildning till tandsköterska (specialkurs)
Art nr 40-70298-7
61. Tvåårig livsmedelsteknisk linje
Art nr 40-70276-6
60. Utbildning till vårdbiträde inom intensivvård (specialkurs)
Art nr 40-70259-6
59. Naturkunskap, tvåårig social linje och treårig ekonomisk, humanistisk och samhällsvetenskaplig linje
Art nr 40-70234-0
58. Konst- och musikhistoria
Art nr 40-70240-5
57. Utbildning till undersköterska/underskötare inom hälso- och sjukvård (specialkurs)
Art nr 40-70239-1
56. Företagsekonomi, distribution, redovisning och rättskunskap för treårig ekonomisk linje
Art nr 40-70231-6
55. Biologi för 3-årig naturvetenskaplig linje
Art nr 40-70219-7
54. Kurs för yrkesverksamma inom trav- och galoppssport (specialkurs)
Art nr 40-70183-2
53. Ellära, fyraårig teknisk linje
Art nr 40-70182-4
52. Filosofi
Art nr 40-70181-6
51. Kurs i Skogsbruk för kombinerade jord- och skogsbruksföretag
Art nr 40-70122-0
50. Skogsbruk – grundutbildning 40 veckor (specialkurs)
Art nr 40-70121-2
49. Kemitekniska ämnen fyraårig teknisk linje
Art nr 40-70088-7
48. Psykologi
Art nr 40-70180-8
47. Utbildning till fotvårdsspecialist (specialkurs)
Art nr 40-70082-8
46. Utbildning till barnskötare inom barnomsorgs- och allmän fritidsverksamhet (specialkurs)
Art nr 40-70080-1
45. Påbyggnadskurs för vård av nyfödda barn och sjuka barn (specialkurs)
Art nr 40-70079-8
44. Påbyggnadskurs för arbete bland barn och ungdomar med särskilda behov (specialkurs)
Art nr 40-70077-1
43. Påbyggnadskurs för omsorger om psykiskt utvecklingsstörda (specialkurs)
Art nr 40-70076-3
42. Grundkurs för omsorger om psykiskt utvecklingsstörda (specialkurs)
Art nr 40-70075-5
41. Kemi, treårig naturvetenskaplig linje och fyraårig teknisk linje
Art nr 40-70057-7
40. Religionskunskap
Art nr 40-70043-7
39. Kurs i skogsbruk – arbetsledning vid beståndsanläggning (specialkurs)
Art nr 40-70039-9
38. Samhällskunskap
Art nr 40-70021-6
37. Elteknik Ma, fyraårig teknisk linje
Art nr 40-70007-0
36. Elektronik, fyraårig teknisk linje
Art nr 47-71675-5
35. Kompletteringskurs i läkemedelsadministrering för skötare i psykiatrisk vård (specialkurs)
Art nr 47-71273-4
34. Jordbruk - grundutbildning 40 veckor (specialkurs)
Art nr 47-71270-8
33. Kompletteringskurs i läkemedelsadministrering för undersköterskor (specialkurs)
Art nr 47-71269-4
32. Fysik, treårig naturvetenskaplig linje och fyraårig teknisk linje
Art nr 47-71253-8
31. Reglerteknik E1, fyraårig teknisk linje
Art nr 47-71252-X
30. Utbildning för vårdbiträden med yrkeserfarenhet inom sjukvård och social service (specialkurs)
Art nr 47-71202-3
29. Utbildning till vårdbiträde inom sjukvård och social service (specialkurs)
Art 47-71201-5
28. Teckning. Teckning, estetisk specialisering
Art nr 47-71084-5
27. Elmaskiner, fyraårig teknisk linje
Art nr 47-71085-3
26. Utbildning för tandsköterskor i fluorprofylax och professionell tandrengöring (specialkurs)
Art nr 47-71086-1
25. Grundkurs i sjukvård för ambulanspersonal (specialkurs)
Art nr 47-71083-7
24. Kurs för utbildning till barnskötare och dagbarnvårdare inom förskolverksamhet bland barn, 0-7 år (specialkurs)
Art nr 47-70936-7
23. Kurs för utbildning till barnskötare inom förskol- och fritidsverksamhet för barn, 0-12 år (specialkurs)
Art nr 47-70935-9
22. Svenska för tre- och fyraåriga linjer
Art nr 47-02003-2
21. Kurs för utbildning av tandhygienister (specialkurs)
Art nr 47-70862-X
20. Utbildning för tandsköterskor i information och instruktion av munhygieniska åtgärder (specialkurs)
Art nr 47-70861-1
19. Kurs för utbildning av fotopersonal (specialkurs)
Art nr 47-70855-7
18. Hemteknisk kurs (specialkurs)
Art nr 47-70849-2
16. 2-årig Vårdlinje
Art nr 47-02263-9
- 3-årig kurs för utbildning av frisörer (specialkurs)
Art nr 47-00199-2
- 3-årig, E, H, N och S linje samt 4-årig T linje
Art nr 47-85150-3
- Verkstadsteknisk linje
Art nr 47-85146-5
- Träteknisk linje
Art nr 47-85144-9
- Skogsbrukslinje
Art nr 47-85142-2
- Processteknisk linje
Art nr 47-85140-6
- Livsmedelsteknisk linje
Art nr 47-85138-4
- Konsumtionslinje
Art nr 47-85136-8
- Jordbrukslinje
Art nr 47-85134-1
- Fordonsteknisk linje
Art nr 47-85132-5
- El-teleteknisk linje
Art nr 47-85130-9
- Distributions- och kontorslinje
Art nr 47-85128-7
- Bygg- och anläggningsteknisk linje
Art nr 47-85126-0
- Beklädnadsteknisk linje
Art nr 47-85124-4
- Arbetslivsorientering
Art nr 47-85158-9
- 2-årig ekonomisk, social och teknisk linje
Art nr 47-85122-8

Läroplan för gymnasieskolan

SKOLOVERSTYRELSEN

Liber UtbildningsFörlaget Stockholm

Supplement 68

Fastställt 1980-05-20

Dnr S 80:1052

Ex. 2

Allmän språkkunskap

Liber UtbildningsFörlaget
162 89 VÄLLINGBY

Separata exemplar kan beställas genom
Liber distribution
Läromedelsorder
162 89 VÄLLINGBY

Förord

Läroplanen för gymnasieskolan (Lgy 70) består av en allmän del (del I), som är gemensam för samtliga studievägar, samt av supplement (del II) för skilda studievägar och ämnen.

Den allmänna delen (del I) innehåller av Kungl Maj: t fastställda mål och riktlinjer, timplaner och kursplaner (mål och huvudmoment i enskilda ämnen) samt av SÖ utfärdade allmänna anvisningar för gymnasieskolans verksamhet.

Supplementdelen (del II) återger timplaner och kursplaner (mål och huvudmoment), fogar till dessa i förekommande fall delmoment och årskursfördelningar samt ger allmänna riktlinjer för undervisningens bedrivande i de olika ämnena.

I föreliggande supplement rörande ämnet allmän språkkunskap återges den kursplan som fastställts av regeringen 1980-04-24 att gälla som alternativ till tidigare gällande kursplan (Lgy 70:I Allmän del, s 151) fr o m läsåret 1980/81 och generellt fr o m läsåret 1981/82. Supplementet innehåller också de av SÖ fastställda kommentarer till kursplanen som från samma tidpunkter ersätter de hittills gällande (Lgy 70:II Supplement 3- och 4-åriga linjer, s 55–58).

Med tanke på den fortlöpande läroplansöversynen är det angeläget att erfarenheter av läroplanens tillämpning som görs på skolorna delges SÖ.

Stockholm i maj 1980

Skolöverstyrelsen

INNEHÅLL	sida
MÅL	1
HUVUDMOMENT	1
KOMMENTARER	1-18
1 Förslag till fördjupningsmoment	1
2 Planering	1
3 Stoffbeskrivning samt arbetsformer och metodik	2
3.1 Allmänt	2
3.2 Språk och språkfamiljer i världen i dag. Historiska utblickar	4
3.3 Språkets byggnad. Begrepp och termer som används vid beskrivning av språk	6
3.4 Ords betydelser. Betydelseförändringar i kulturhistorisk belysning	8
3.5 De latinska och grekiska lånorden. Deras byggnad och kulturhistoriska bakgrund	10
3.6 Språk och kommunikation. Biologiska och sociala aspekter. (Fördjupningsmoment)	14
3.7 Latinets och grekiskans kulturhistoriska roll. (Fördjupningsmoment)	16
3.8 Vetenskaplig terminologi. (Fördjupningsmoment)	18

MÅL

Eleven skall efter genomgången kurs

ha systematiska insikter i det internationella ordförråd av latinskt och grekiskt ursprung som återfinns i de moderna språken och ha kännedom om de klassiska språkens kulturhistoriska betydelse,

ha kännedom om språkstruktur och språkfunktioner samt om begrepp och termer för språkbeskrivning samt

ha kännedom om viktiga språks utbredning i världen och om deras släktskapsförhållanden.

HUVUDMOMENT

Språk och språkfamiljer i världen i dag. Historiska utblickar.

Språkets byggnad. Begrepp och termer som används vid beskrivning av språk.

Ords betydelser. Betydelseförändringar i kulturhistorisk belysning.

De latinska och grekiska lånorden. Deras byggnad och kulturhistoriska bakgrund.

KOMMENTARER

1 Förslag till fördjupningsmoment

Språk och kommunikation. Biologiska och sociala aspekter.

Latinets och grekiskans kulturhistoriska roll.

Vetenskaplig terminologi.

2 Planering

Huvudmomenten är fyra. De kan lämpligen introduceras i den följd som de står uppräknade i, men det är viktigt att de får gripa in i varandra. Momenten måste således i stor utsträckning få löpa parallellt. Så t ex torde det vara nödvändigt att vid behandlingen av den latinska affixläran anknyta till avsnitt om ljudutvecklingar och om språkets byggnad.

Fördjupningsmoment kan sättas in, när lärostoffet väckt speciellt intresse eller på annat sätt ger anledning till fördjupat studium. I fråga om valet av fördjupningsmoment kan lärare och elever komma med synpunkter och önskemål. Man kan även avstå helt från fördjupningsmoment, och det står vidare lärare och elever fritt att utarbeta andra fördjupningsmoment än dem som föreslås ovan.

Av den totala tid som kursen omfattar kan exempelvis ungefär hälften anslås åt avsnitten om de latinska och grekiska lånen. Den återstående hälften fördelas då ungefär lika mellan övriga moment, inklusive eventuella fördjupningsmoment.

Ämnet allmän språkkunskap är väl lämpat för samordning med andra ämnen, främst svenska och engelska. Så behandlas t ex i svenska ofta i årskurs 2 ordförråd och ordbildning med behandling bl a av de främmande orden och deras inpassning i språket. Det är naturligt att läraren informerar kollegerna om sin kursplanering, liksom att han orienterar sig om vad som behandlas i andra ämnen, inte bara språk.

För mera systematisk samverkan lägger ej sällan timplanen hinder i vägen, liksom den omständigheten att eleverna ofta läser olika B- och C-språk.

3 Stoffbeskrivning samt arbetsformer och metodik

3.1 Allmänt

Stoff

Ämnet allmän språkkunskap har som sin huvuduppgift att förbättra de studerandes språkfärdighet och kommunikationsförmåga genom att utvidga och systematisera deras förråd av "internationella ord", dvs sådana ord och begrepp som de flesta västerländska språk till följd av kulturell gemenskap lånat in från de klassiska språken. Det sistnämnda av huvudmomenten motsvarar denna uppgift.

De övriga tre huvudmomenten syftar till att ge de studerande ökad kunskap om olika aspekter av mänskligt språk. I undervisningen anknyts de till varandra och till det ovannämnda största huvudmomentet.

För att kursens innehåll skall få ett visst mått av flexibilitet, ges möjlighet till fördjupningar inom områden med anknytning till huvudmomenten. Antalet fördjupningsmoment är valfritt, och man kan också helt avstå från att välja sådana.

Arbetsformer och metodik

Eftersom allmän språkkunskap inte har någon gammal tradition inom skolväsendet och benämningen inte heller klart anger ämnesinnehållet, är det naturligt och nödvändigt att beskriva ämnet vid studiets början. Det torde enklast kunna ske genom en ganska utförlig presentation av de läromedel som skall användas. Målet måste klart anges, och en redovisning av den planerade studiegången bör göras. Eftersom det ofta rör sig om ganska små undervisningsavdelningar, är det lämpligt att med hela elevgruppen diskutera planering, arbetsformer och kunskapsredovisning.

Då ämnesinnehållet till stor del är av annan art än vad eleverna stiftat bekantskap med inom andra ämnen, behöver läraren i regel göra en ganska utförlig inledning till varje moment. Långa föreläsningar måste dock undvikas. Genom att läraren genomgående utgår från enklast möjliga exempel och företeelser, bör eleverna redan från början kunna bidra med lösningar och synpunkter, så att en givande dialog uppstår.

Sedan inledningen väckt elevernas nyfikenhet, infogar man så snart som möjligt tillämpningsövningar för kontroll av att eleverna förstått framställningen och syftemålet. Även om dessa övningar till en början omfattar ett för eleverna närliggande språkligt material, kan ganska snart även ingå för eleverna okända eller ofullständigt kända ord och företeelser. De frekventa företeelserna bör givetvis dominera, så att eleverna känner, att studiet har ett praktiskt syfte. Men även unika företeelser och ålderdomliga eller litterära ord bör i någon mån förekomma. De blir ofta stimulerande och intressanta, om de får sin rätta belysning och motivering. Det torde vara på sin plats att med eleverna diskutera nödvändigheten och värdet av ett passivt ordförråd vid sidan av det talspråk som ungdomar och vuxna använder i sin vardag. Att målet är att vidga elevernas ordförråd och språkliga färdighet bör nog understrykas vid flera tillfällen.

Övningar - individuellt eller i grupp - bör bli fler, alltefter som studiet av ett moment framskrider och elevernas färdighet ökar. Till en början bör de dock vara av mycket begränsat omfång, och varje övning bör uppta endast en del av lektionen, så att inte tid onödigtvis förbrukas genom att elever kommer på villospår eller hinner mycket olika långt på grund av olika arbetstakt. Endast i undantagsfall bör övningar vara utsträckta från ett undervisningstillfälle till nästa. Det är lämpligt att redovisning av övningen sker medan eleverna ännu har sitt arbete och sina överväganden i färskt minne.

Även om studiet av det internationella ordförrådet är det centrala i ämnet, måste utgångspunkten oftast vara svenskan. Detta gäller vid arbetet med lånordsbeståndet men i ännu högre grad i de moment som omfattar allmänspråkliga företeelser, såsom betydelselära och språkets byggnad. Men vid sidan av modersmålet bör naturligtvis engelskan få ett stort utrymme. En något mera underordnad roll måste ofta tilldelas B- och C-språken. Vid studiets början är en kartläggning nödvändig av elevernas fördelning på de olika B- och C-språken. Åtminstone vid vissa övningar torde en uppdelning av eleverna i tysk-, fransk- och eventuellt spansksgrupper vara ändamålsenlig.

En effektiv användning av ordlistor, lexika och terminologiska uppslagsverk är ett viktigt delmål för undervisningen. Redan på ett tidigt stadium bör några viktiga sådana hjälpmedel sättas i elevernas händer. Det är lämpligt att läraren ganska utförligt presenterar varje sådant hjälpmedel. Enkla övningar i dess användning bör till en början ske med hela undervisningsgruppen under lärarens ledning. Eleverna behöver träning i att hämta önskad information ur hjälpmedlet, så att de inte förleds att mekaniskt göra avskrivningar av alla uppgifter som påträffas under ett uppslagsord.

Nya hjälpmedel infogas under studiets gång. Några lektioner - kanske lämpligast i slutet av kursen - kan ägnas också åt större och mera vetenskapliga hjälpmedel, vilkas existens eleverna bör bli medvetna om. Som exempel kan nämnas Hellquists etymologiska ordbok och kanske några lättillgängliga etymologiska ordböcker för andra språk, fraseologiska ordböcker, synonymordböcker, Svenska Akademiens ordbok (SAOB), kanske handböcker om personnamn och ortnamn och om olika vetenskapers terminologi samt introduktionsböcker i allmän språkvetenskap. Vidare kan man visa på den serie småhäften som utgivits av Nämnden för svensk språkvård/Svenska språknämnden.

Eftersom målet för ordstudiet är en inblick i ordens bildning och ett tillägnande av morfem som förekommer i ett stort antal internationella ord, måste moderna ordböcker som ger upplysningar av detta slag inta en central plats i undervisningen.

Ämnet är till sin art sådant, att en samlad översikt över större avsnitt ofta är att föredra framför ett system med korta läxor som redovisas vecka för vecka. För varje avsnitt kan man komma överens om en lämplig tidpunkt då eleverna bör ha tillägnat sig det och fastställa preliminär dag för kunskapsredovisning. Formerna för denna bestäms av lärare och elever. I ett undervisningsämne som i så hög grad har sin egen natur är det av vikt att kunskapskraven i förväg redovisas så klart som möjligt. Det kan t ex vara lämpligt att någon eller några veckor före överenskommet prov låta eleverna ta del av ett tidigare givet prov på samma avsnitt.

Ett par av huvudmomenten är till sin innehållsmässiga karaktär av mera beskrivande och resonerande slag, medan andra syftar till inlärande av ett relativt omfattande bestånd av språkliga element och språkbeskrivande termer. Arbetsformerna måste därför bli rätt skiftande och anpassas efter respektive moments innehåll.

3.2 Språk och språkfamiljer i världen i dag. Historiska utblickar

Stoff

Skillnader mellan genetisk samhörighet (släktskap) och typologisk likhet diskuteras inledningsvis, liksom problemet att avgöra vilka språk som skall räknas som varianter (dialekter) och vilka som skall räknas som egna språk. Sådana avgöranden påverkar radikalt uppgifter om antalet språk i världen.

Något nämns om de metoder den jämförande språkforskningen använder för att påvisa släktskap och rekonstruera äldre språkstadiet och urspråk.

I en historisk utblick kan man visa hur den europeiska kolonisationen från 1500-talet lett till att den indoeuropeiska språkfamiljen breddat ut sig så att dess språk nu talas av omkring hälften av jordens befolkning och över halva dess yta. Som exempel på tidigare expansioner kan man nämna arabiskans utbredning från

600-talet och utvidgningen av det latinska språkområdet, som ledde till de romanska språkens uppkomst. Något bör också sägas om de indoeuropeiska språkens spridning från ett antaget urhem.

Genomgången av jordens språk kan ske efter världsdelar. Man berör endast språk som talas av många, sådana som haft kulturhistorisk betydelse, t ex latin, grekiska, sanskrit, maya, eller sådana som uppmärksammats av andra skäl, t ex för sina fonetiska egenheter. Dessutom ägnas invandrarspråk särskild uppmärksamhet.

Karakteriseringen av språken anknyts till momentet Språkets byggnad. Man kan t ex nämna att vissa afrikanska språk är tonspråk som svenskan, har öppna stavelser som kan börja med en konsonantgrupp som vi inte kan ha initialt i svenskan (som i ba-ntu), har nasalvokaler och klickljud. I fråga om syntax kan man nöja sig med att kommentera dominerande satsdelsföljd (den inbördes ordningen mellan subjekt, predikatsverb och objekt), ordning mellan attribut och huvudord samt användningen av prepositioner och kasusmorfem.

Ett språks skrift är ofta ett av dess karakteristiska drag, och det är lämpligt att helt kort gå igenom några olika skriftsystem. Eleverna kan därigenom få ett intryck av den variation som förekommer och vilka problem (t ex vid translitterering) skriften kan förorsaka.

För att visa typologiska drag, skriftsystemens utseende eller speciella ljud kan det vara lämpligt att kort orientera om några karakteristiska egenskaper hos något från svenskan avvikande språk, t ex finska, japanska, arabiska, swahili.

Förhållandet mellan språk och nation berörs, och språkkonflikter exemplifieras från t ex Norge, Finland, Belgien, Canada, Indien. De etniska minoriteternas problem bör nämnas, liksom olika uppfattningar om flerspråkighet.

Arbetsformer och metodik

Vid presentationen av världens språk bör någon typ av karta användas, om inte annat en vanlig politisk världskarta. En viss grad av självverksamhet kan uppnås med hjälp av allmänna uppslagsverk, statistiska tabeller och årsböcker av olika slag. Dock får studiet inte utmynna i en omfattande katalogisering av språk, och uppgifter om hur många människor som talar de olika språken måste starkt begränsas. De är tämligen otillförlitliga och varierar ofta starkt mellan olika källor. Lämpliga uppgifter kan vara att ta reda på t ex vilka som är de största språken i våra dagars Indien, vilka olika språk som talas i Jugoslavien, hur befolkningen i Canada eller Schweiz är språkligt uppspaltad, hur många invånare i Finland som har svenska som modersmål och hur många irländare som har iriska. Det är naturligt att i detta sammanhang tala om språkkonflikter.

Orienteringen om några språks särart kan lämpligen utgå från ett kortfattat kontrasterande av svenskan mot engelskan. Där bör eleverna själva kunna peka på typiska skillnader i fråga om t ex böjningssystem och ordställning. Även B-språken bör kunna dras in i jämförelsen. När det gäller mera avvikande språk finns visserligen beskrivningar i våra större encyklopedier, men dessa

har nog en starkt begränsad användbarhet i skolsammanhang. Olika språks särart belyses bäst genom att några enkla meningsstrukturer ("Flickan har en kamrat") översätts samt varieras (t ex i numerus och tempus) och transformeras (t ex till negerad sats eller till fråga). I samband med detta kan man anknyta till de inlärningsproblemen som svenskan erbjuder, och försöka förklara varför problemen är olika för olika invandrargrupper. Invandrare i undervisningsgruppen får därvid, liksom vid behandlingen av typmeningarna, speciella möjligheter att bidra till diskussionen med översättningar och iakttagelser, även om de, lika litet som svenska elever, torde vara i stånd att ge systematiska beskrivningar av sitt modersmål. I avdelningar med många invandrar- elever och på orter med stor invandrad befolkning bör det vara naturligt att låta analysen av invandrarnas språk bli mera omfattande och ingående.

Beträffande skriften bör man understryka den principiella skillnaden mellan de system som återger ordens ljudmässiga byggnad (alfabetisk skrift, stavelseskrift) och sådana som inte gör det (t ex den kinesiska skriften). Fördelar och nackdelar med båda systemen belyses. När det gäller vårt alfabetiska system kan det vara nyttigt att diskutera frågan om stavningsreformer kontra en konservativ stavning. En orientering om vårt alfabets historia torde kunna väcka intresse.

3.3 Språkets byggnad. Begrepp och termer som används vid beskrivning av språk

Stoff

Det mänskliga språket avgränsas mot andra kommunikationsformer, t ex djurs sätt att meddela sig med varandra. En orientering ges om språkets funktioner (bl a informativ, social och expressiv funktion). Även den icke-verbala delen av språket (gester, minspel) berörs, och dess betydelse för fullödig kommunikation påpekas.

Eleverna bör skaffa sig förtrogenhet med begreppen fonologi, morfologi, syntax och semantik.

Inom fonologin läggs huvudvikten vid företeelser som har relevans för ordbildningsläran. En del fonetiska element tas därför upp: Några huvudtyper av konsonant- och vokalljud, några grundläggande distinktioner, såsom tonande/tonlös konsonant och främre/bakre vokal. På så sätt kan man lättare behandla sådana företeelser som assimilation och omljud. Själva begreppet fonem ges en praktiskt hanterlig definition, inte minst som kontrast till begreppet morfem, men dess roll behöver inte bli särskilt framträdande.

Några av principerna för sambandet mellan tal och olika system för skrift berörs, framför allt sambandet mellan fonem och bokstäver i ett alfabetiskt system.

Inom morfologin gäller det att på ett enkelt men ändå täckande sätt definiera morfembegreppet och de olika morfemtyperna (bas-morfem och olika affix). Under analysarbetet läggs huvudvikten

vid morfem som man kan få fram genom segmentering och vid noll-morfemet. Andra morfemtyper än de segmenterbara, t ex avljud, kan dock inte helt förbigås.

Skillnaden mellan basmorfem, stam och ord behandlas ingående. Det kan vara värt att nämna en skillnad mellan böjningsfattiga och böjningsrika språk härvidlag: I t ex svenskan sammanfaller de tre ofta till formen, i t ex latin däremot praktiskt taget aldrig.

Vid analysen kan man också identifiera foglelementet i samman-satta ord, t ex sv. land-s-fader, gat-u-kök, la. art-i-ficiell, gr. ge-o-logi.

Den principiella skillnaden mellan böjning och avledning behandlas, liksom skillnaden mellan sammansättning och avledning. Det bör dock göras klart att gränsdragningen ibland är flytande.

Bland ordklasserna läggs huvudvikten vid dem som har betydelse för ordbildningsläran, där substantiv, adjektiv och verb måste kunna identifieras av eleverna. Uppdelningen av verben i transitiva och intransitiva behandlas också.

Vid behandlingen av böjningsmorfem kan man ställa t ex svenska/engelska/franska mot latin/tyska när det gäller kasussystem, och t ex svenska/engelska mot latin/franska/tyska när det gäller verbens personmorfem. Funktionen hos latinets böjningsmorfem illustreras med hjälp av citat och sentenser samt latinska böjningsformer som lever kvar i lånord i moderna språk.

Jämförelsen mellan böjningsfattiga och böjningsrika språk kan tjäna som utgångspunkt för resonemang om språktypologi. Några huvudtyper (flekterande, agglutinerande, isolerande) illustreras helt kort. Vid valet av exempel bör invandrarspråken uppmärksammas.

Studiet av syntax inriktas på att eleverna skall tillägna sig begrepp som hjälper dem att resonera om modersmålets struktur och att göra jämförelser mellan olika språk, t ex vad beträffar ordningsföljden mellan subjekt, predikatsverb och objekt eller mellan attribut och huvudord. Den elementära satsdelsterminologin måste behärskas (subjekt, predikat, predikatsfyllnad, objekt, adverbial, attribut). Vid valet av övningsmaterial bör man uppmärksamma hur satser som på ett ytligt plan ter sig lika kan visas ha olika underliggande struktur, t ex "Kunden bad att få prova hatten i skyltfönstret" och "Professorn satt och tänkte på tåget".

Arbetsformer och metodik

Det icke-verbala språkets många uttrycksmöjligheter och funktioner kan eleverna säkert ge egna exempel på. Djurintresserade elever kan berätta om hur husdjuren kommunicerar med varandra och med människor. Om det finns teaterintresserade elever i gruppen, kan ett enkelt manuskript föreläggas dem för uppförande som pantomim. Man bör ge eleverna ett intryck av vad man kan överföra med pantomim. I detta sammanhang bör man också framhäva att de dövas teckenspråk inte är ett pantomimspråk utan ett högt utvecklat system för kommunikation.

Fonembegreppet torde eleverna snabbast tillägna sig, om man dels jämför svenskans fonembestånd med det svenska alfabetet, dels låter eleverna erinra sig sådana fonem i de andra skol-språken som inte förekommer i svenskan. Invandrarelever bör här kunna peka på svenska fonem som vållar eller har vållat dem svårigheter.

De första övningarna i morfemanalys bör inriktas på svenska arv-ord. När det gäller morfemtyperna kan det vara lämpligt att påpeka, att man arbetar med olika indelningsgrunder: Skillnaden mellan basmorfem och affix beskrivs främst på grundval av betydelsen, affix uppdelas efter sin position i förhållande till basmorfemet i prefix, infix och suffix, men efter sin funktion i avledningsmorfem och böjningsmorfem.

Morfemanalysen kan även tjäna till att befästa kännedomen om de viktigaste och största ordklasserna. Begreppet ordklass kan man koppla till begreppen böjning och avledning. Man kan då använda böjningsmorfemen som ett av hjälpmedlen vid bestämning av ord-klasstillhörighet och avledningsmorfemen till att visa hur nya ord, oftast tillhörande en annan ordklass, kan bildas. Också identifikationsövningar enbart inriktade på prepositioner, adverb och konjunktioner kan ofta visa sig vara nödvändiga.

Möjligheterna att kombinera morfem kan visas genom grupper som frest-else: på-frest-ning, sjuk-dom: frisk-het, läs-lig: hör-bar, världs-lig: jord-isk. Ordningföljden inom en kedja avledningar bör också demonstreras, t ex klar - för-klar-a - för-klar-lig - - o-för-klar-lig - o-för-klar-lig-het.

Övningar i satsanalys bör omfatta även olika typer av attribut, och de bör också inskräpa, att begreppet adverbial omfattar långt mer än den snäva ordklassen adverb. Enkla transformationsövningar bör förekomma (t ex aktiv - passiv, påstående - fråga).

3.4 Ords betydelser. Betydelseförändringar i kultur-historisk belysning

Stoff

Begrepps-förråd

Som ett väsentligt komplement till ordbildningsläran måste i kursen ingå en introduktion i betydelselärans begreppsapparat och övning i att använda dess viktigaste termer.

En naturlig utgångspunkt är några enklare övningar beträffande homonymi och synonymi. Exempelen på homonymer bör innefatta såväl homofoner som homografer, även om dessa båda termer här kan anses överflödiga.

Begreppen konkret, abstrakt och kollektiv betydelse är inte lätta att definiera på ett tillfredsställande sätt men kan göras begripliga genom en definierande uppräknings. Det bör klart utsägas att det ingalunda alltid går att dra skarpa gränser mellan dessa begrepp. Ändå är övningar på detta område av värde, eftersom de latinska och grekiska lånorden i övervägande grad är abstrakta

och ofta uppvisar långtgående betydelseförskjutningar. I exempelsamlingen bör förekomma inte endast substantiv utan även adjektiv (t ex "skarp") och verb (t ex "fatta"), hos vilka man kan tala om en konkret och en abstrakt betydelse.

Med några drastiska exempel (såsom "hemsk" eller "snäll"/"snille", fr. "chauffeur" eller eng. "salary") introduceras begreppen etymologisk och aktuell betydelse. Även termen folketymologi bör presenteras med en liten exempelsamling.

Betydelseförskjutningarnas natur studeras med hjälp av exempel som ger förtrogenhet med begrepp som inskränkt, utvidgad och bildlig betydelse, varvid språkets rika förråd av bleknade metaforer bör framhållas.

Ord med pejorativ betydelse kan utgöra en naturlig inledning till en presentation av begreppet eufemism.

Behandlingen av betydelseläran kan också vidgas till att omfatta företeelser som ellips och kontraktion, pregnant betydelse, diminutiver och augmentativer, inkoativer, kausativer. Man kan också med några exempel belysa, att alla språk inte gör samma betydelse-distinktioner (eng. "grandfather" mot sv. "morfar"/"farfar", sv. "kusin" mot ty. "Vetter"/"Kusine").

Kulturhistoria

Ordens betydelseutveckling är ofta en spegling av den mänskliga kulturens historia. Kulturhistoriska notiser ger i regel ökat intresse åt studiet av betydelseförändringarna. Som illustration väljs därför företrädesvis sådana ord som kan ge varierande kulturhistoriska anknytningar.

Åtminstone på någon punkt bör en samlad behandling ges åt en större ordgrupp som belyser ett visst område av mänsklig kultur, t ex ord som belyser skrivkonstens och bokens historia, byggnadstermer, politiska termer, tidsord och måttsord.

Arbetsformer och metodik

Morfemanalys, som är ett viktigt inslag i momentet ordbildningslära, kan lätt bibringa eleverna en statisk syn på ordmaterialet. De måste därför bli medvetna om att orden utgör ett levande material med skiftande och föränderliga betydelser. Särskilt gäller detta de abstrakta ord som utgör den huvudsakliga beståndsdelen i det internationella ordförrådet.

Eftersom eleverna kanske inte tidigare mött en samlad framställning rörande betydelseläran, bör i första hand välkända svenska ord användas som material, naturligtvis på lämpliga punkter med jämförelser hämtade från de övriga skolspråken. Om välkända ord används som utgångspunkt, torde eleverna i regel själva vara i stånd att ringa in de olika betydelserna. Av stort värde är en träning i att genom omskrivning definiera ett ords exakta betydelse. Man bör helst inte nöja sig med att sätta in orden i fraser även om detta kan vara en etapp på vägen till en förtydligande omskrivning.

Träning i semantisk analys ger eleverna en fördjupad förståelse för betydelseförändringarnas natur. De förvärvade insikterna torde dock befästs genom att eleverna också tillägnar sig de vanligaste termerna för beskrivning av ordbetydelser och betydelseförändringar.

Eleverna bör få referatuppgifter med sikte på ordens kulturhistoria. Arbetet med sådana uppgifter underlättas av den goda tillgången på svenskspråkig populärvetenskaplig litteratur i ämnet.

3.5 De latinska och grekiska lånorden. Deras byggnad och kulturhistoriska bakgrund

Stoff

Latin

Allmänt

Arvord och lånord definieras, varvid de sent inlånade ordens viktigaste kriterier (betoning, speciella ljudförbindelser, stavning, avledningssystem) genomgås. De äldsta lånorden är ofta anpassade så att de inte längre ter sig främmande. I sammanhanget behandlas begreppet översättningslån.

En kort orientering ges om latinska ords och ordelements vandring in i de moderna språken, hur inflödet sker på olika vägar och vid olika tider. I detta sammanhang är engelskans historia särskilt givande att studera.

Med utgångspunkt i några belysande svenska exempel av typen magister - magistral - mäster förs resonemanget över till lärda ord och folkliga ord: fr. mobile - meuble, paternel - père, eng. vocal - voice.

Det viktiga förhållandet att inlånade verb i engelskan ofta utgår från latinets perfekt participstam, medan de i svenskan har motsvarigheter bildade på presensstammen, belyses med exempel (typ act - agera).

Ordbildningslära

Bas morfem: Som lämplig inledning till avsnittet om bas morfem och affix repeteras dels elementa rörande språkets byggnad, dels morfemanalys.

Latinets uttal genomgås, och dess förändringar berörs.

Avgörande för elevernas möjligheter att få ett fastare grepp om den latinska ordbildningsläran och någorlunda kunna handskas med orden och deras delar är förtrogenhet med ett antal frekventa och centrala bas morfem. Här ingår också kännedom om variationer i bas morfemets form till följd av assimilation och vokalförsvagning.

Prefixen: Prefixets fogning till nästföljande morfem innebär ofta ljudförändringar. Det är viktigt att eleverna lär sig olika slag av assimilation, så att de får förmåga att se assimilationens effekter inte bara på prefix utan också på andra ordelement.

De latinska prefixen är många och deras betydelser inte alltid så lätta att bestämma. Därför torde det vara lämpligt att först behandla sådana lånord där prefixets normala betydelse klart framgår. Dock bör uppmärksamheten riktas även på fall där prefixets betydelse ej är tydlig.

Med konkreta textprov som underlag demonstreras hur vissa prefix kan ha flera betydelser eller ibland bara vara allmänt förstärkande.

Prefixens olika grad av produktivitet understryks och påvisas praktiskt. Ett prefix som är mycket vanligt i ett språk blir gärna också produktivt i den meningen att nya ord ständigt bildas genom kombination av detta prefix och stammar som inte nödvändigtvis behöver vara latinska: de-froster, re-build.

Med hjälp av olika prefix demonstreras hur nya verb bildas, som alla får sin speciella betydelse genom prefixet. Man kan alltså, om man känner till innebörden av prefix och basmorfem, ofta sluta sig till ordets betydelse. Sålunda kan man jämföra t ex de-formera, re-formera, trans-formera.

Suffixen: Även om de latinska avledningssuffixens huvudsakliga funktion är att markera ordklass, torde en mera systematisk genomgång av dem vara motiverad. De kan indelas i verbsuffix, adjektivsuffix och substantivsuffix.

Att den latinska infinitivformen på -re lever kvar i utvecklade former i franskan och därmed indirekt i tyskan och svenskan (produc-*era*, ag-*era*) klargörs, och detta förhållande kontrasteras mot den roll som i engelskan spelas av de latinska presens- och perfekt participstammarna (produce, act).

Perfekt participstammens nyckelställning för ordbildningen bör framhävas. Den framgår av sådana bildningar som verben fr. chanter < cantare, jeter < iactare, eng. reject < reiectare, substantiven sv. traktor, nation, kultur, apparat och adjektiven sv. aktiv, passiv, aggressiv, konstruktiv.

Uppmärksamhet bör också ägnas den roll presens particip spelat för den latinska ordbildningen och därmed också inom det internationella ordförrådet. I sammanhanget bör nämnas att lånorden på (a-)nt och (e-)nt i svenskan dels har kvar sin ursprungliga adjektiviska funktion (t ex observant), dels används som nomina agentis till verb på -era: emigrant, prenumerant; student, producent. Här kan också inskjutas något om skillnaden mellan -nt och -nd (konstant - konfirmant).

Genom att ställa en presensstam och en perfekt participstam mot varandra kan man förklara växlingar i verbbasens form, t ex dividera, dividend mot divisor, division.

Grekiska

Skrift

Det grekiska alfabetet genomgås, och eleverna tränas i att läsa de grekiska bokstäverna genom enkla övningar på lämpligt ordmaterial, gärna klassiska grekiska namn. Skillnaden mellan klassiskt och nygrekiskt uttal kan påpekas. Sambandet mellan det grekiska alfabetet och det ryska berörs. Eventuellt kan också runorna tas upp här.

Ordbildningslära

Bas morfemen: Avsnitten om de grekiska bas morfemen och den grekiska affixläran förbereds genom viss repetition av begrepp rörande dels språkets byggnad, dels morfemanalys.

Även för studiet av de grekiska lånorden bör gälla som ett rimligt krav att eleverna behärskar ett visst antal frekventa centrala bas morfem, förslagsvis log, the, bal (bol/ble), graph, dem m fl. Härigenom torde elevernas förutsättningar att tillägna sig den grekiska ordbildningslärans viktigaste moment avsevärt öka, liksom deras förmåga att handskas med orden och deras delar.

Vokalen -o- i skarven mellan två bas morfem (ge-o-logi, fil-o-sofi) bör uppmärksammas. Här kan jämförelser med latinets motsvarighet -i- (art-i-ficiell) vara på sin plats.

Prefixen: Det bör påpekas att de grekiska prefixen aldrig kommit att spela samma roll som de latinska för de moderna språken. Det är främst inom vetenskaplig terminologi som grekiska prefix - liksom för övrigt grekiska ord och ordelement - har fått sin stora betydelse.

Vid behandlingen av prefixen anknyts till ord och uttryck som är bekanta för eleverna och som kan antas ingå i deras ordförråd, såsom a-teist, an-arkist, anti-militarism, dia-meter, auto-graf, hyper-kritisk, hypo-tes, mono-ton, sym-foni.

Även i detta sammanhang beaktas assimilationer: sy(n)-, före läpp ljud sym-, liksom bortfall av prefixets slutvokal före vokal med därav betingade stavningsskillnader: apo-/ap- (vid h aph: aforism), epi-/ep- (vid h eph: efemär).

Suffixen: Här behandlas i första hand sådana frekventa suffix som -iz, -ism, -ist, -ik. Vidare sägs något om hur substantivsuffixets s i grekiska ord av typen kris, extas, analys motsvaras av ett t i adjektivavledningar (kritisk, extatisk, analytisk) och om hur -m(a) växlar med -mat i par som problem - problematisk, drama - dramatisk.

Mindre vanliga suffix som -oid (romboid), -id (oxid), -it (samarit) kan man ta lättare på. Som suffix betecknande sjukdom i viss kroppsdel har dock -it(is) speciellt intresse (sv. bronkit, eng. bronchitis).

Arbetsformer

Eftersom detta huvudmoment huvudsakligen behandlar enskilda ord och ordelement, möter eleverna här en form av språkstudier som de inte är vana vid och som därför kan upplevas en aning abstrakt. Detta bör de beredas på. I anslutning härtill kan det måhända också vara på sin plats att något diskutera det berättigade i bruket av internationella lånord och värdet av att särskilt studera dem.

Det finns många sätt att nalkas lärostoffet, och varje lärare finner smånigom vilka vägar som är framkomliga. Även om läraren själv till en början måste vara den huvudagerande, bör eleverna successivt vänjas vid att arbeta på egen hand. Det naturliga arbetssättet blir följaktligen laborativt, varvid eleverna får möjlighet att aktualisera och systematisera det internationella ordförråd de redan har och varit ex vissa viktiga basmorfem ingår.

Valet av texter är inte oväsentligt. Även om uppmärksamheten främst riktas på enskilda ord och delar därav, bör texterna om möjligt svara mot elevens egen intressesfär, vare sig dessa hämtas ur dagstidningarnas ledare eller ur fackpressen. Inför en alltför abstrakt och innehållsligt kompakt text känner eleven lätt ett visst motstånd. Språkmaterialet bör huvudsakligen vara på svenska och engelska. Korta uppgifter är att rekommendera, och deras svårighetsgrad avpassas efter elevens och gruppens förutsättningar.

En tänkbar lektionsuppläggning är denna. Det nya lärostoffet presenteras i korthet av läraren, som bl a fäster elevernas uppmärksamhet på begrepp som är nya i sammanhanget och även på gamla som bör friskas upp. Ofta löper olika moment parallellt. Därefter vidtar den del av lektionen som bör vara den viktigaste, den praktiska tillämpningen.

Huruvida arbetet skall bedrivas klassvis, i grupp eller enskilt beror helt av omständigheterna. Elevernas individuella läggning nödvändiggör för övrigt olika arbetssätt.

Latin

Genomgången av det latinska uttalet och betoningen måste av naturliga skäl bli ganska summarisk. Förutom en kort presentation av det klassiska uttalet ges eleverna en orientering om de viktigaste förändringarna under sen- och efterantik tid.

Det kan vid genomgången av basmorfemen påpekas att de i regel bara uppträder i avledningarna i det internationella ordförrådet (mar-in, vok-al) och inte i ord som motsvarar det enkla grundord som fanns i latinet (mare, vox).

Ljudförändringar i samband med prefixets fogning till nästföljande morfem bör särskilt uppmärksammas. Assimilationens effekter demonstreras t ex genom serier av typen accelerera - affekterad - aggressiv - alludera - annektera - apposition - arrogant - assistera - attestera. Därefter får eleverna själva genom studium av lämpliga textprov tillfälle att träna förmågan att identifiera och analysera liknande fall av prefigering. Genom att regelbundet arbeta med texter av olika slag lär sig eleven att känna igen prefix och viktiga basmorfem och blir förtrogen med deras betydelse.

Vid behandlingen av suffixen kan det vara praktiskt att samla dem kring en bas: observera - observant - observans - observandum - observation - observatorium - observatör.

Grekiska

Inledningsvis anknyts till ord och uttryck som eleverna redan känner till, t ex från det dagliga ordförrådet, såsom cykel, tele, biograf, eller från kulturlivet, såsom epik, lyrik, dramatik. Först därefter presenteras de grekiska lånorden mera systematiskt, lämpligen med början i det grekiska alfabetet. I övrigt äger mycket av det som ovan sägs om latinet giltighet även för grekiskan.

3.6 Språk och kommunikation. Biologiska och sociala aspekter. (Fördjupningsmoment)

Stoff

Som bakgrund kan det vara lämpligt att närmare behandla de fysiologiska förutsättningarna för produktion och perception av språk: artikulationsorganen och deras byggnad, hörseln och dess funktion samt hjärnan.

Olika språk- och talrubbingar såsom stamning, lässvårigheter, dövhet, afasier av olika typ och grad tas upp, och deras konsekvenser för de sociala relationerna kommenteras. Man bör också nämna något om alternativa språk eller representationsformer, som punktskrift för blinda (Braille) och de dövas teckenspråk, och diskutera deras uttrycksmöjligheter.

Skillnader mellan människors och djurs kommunikationssystem diskuteras. Man kan observera att djur använder språk bara för vissa syften, som illustreras av signaler för hälsning, varning, lek, välbefinnande, aggression, vilja till parning. Försöken att lära chimpanser att använda teckenspråk har visat att de kan lära sig en del av språket, men att de inte använder det för mer avancerade kommunikativa syften.

Det inbördes beroendet mellan språk och tanke påpekas, liksom det stora ordförrådets betydelse för effektiv kommunikation.

Språkets betydelse för utvecklingen av människan, hennes kultur och samhällsbyggande behandlas, liksom skriftens särskilda betydelse inte bara för att lagra kunskap och överbrygga avstånd utan också för möjligheten att utnyttja kunskapen i komplicerade resonemang: skriften som nödvändig förutsättning för vetenskapen. Vidare berörs betydelsen av nya teknologiska uppfinningar som telegraf, telefon, radio, TV och datorer.

Utvecklingen av språk hos barn under olika perioder studeras: utvecklingen av ljudsystem, ordförråd, böjning, syntax och övergången från egocentrisk till mera social språkanvändning. Genomgången torde i stor utsträckning kunna byggas upp kring elevernas egna observationer.

En orientering ges om språkliga skillnader (geografiska, sociala, könsliga och individuella) och deras konsekvenser för individ och samhälle. Vidare behandlas förhållandet mellan språk och social klass i olika samhällen, språkets roll i skolan och vid kommunikation mellan myndigheter och medborgare.

Momentet anknyter främst till ämnena svenska och psykologi men också till teknik, biologi/naturkunskap och samhällskunskap/socialkunskap.

Arbetsformer och metodik

Momentet rymmer stora områden som eleverna bara kan få en glimt av. Undervisningen bör anknyta till deras egna erfarenheter av språk och kommunikation och visa vad som är känt och hur forskarna försöker få reda på mer. Eleverna bör få klart för sig att man inom dessa områden använder metoder och experimentell teknik av samma typ som inom fysik, biologi, medicin, psykologi och sociologi. Flera yrken har också anknytning till sådant som berörs inom momentet, t ex logoped, foniat, talpedagog, psykolog, informatör, språkkonsult - förutom språklärare.

Det moderna samhället bygger på intensiv kommunikation och livligt informationsutbyte. Som en utgångspunkt för momentet kan man precisera vad som krävs för att en människa skall kunna fungera i vårt informationstäta samhälle med alla dess regler - i jämförelse med äldre tid och med djursamhällen. Kommunikativa handikapp är särskilt besvärande i vår tid. Emellertid gör man numera mycket för att finna botemedel, t ex undervisning i teckenspråk, tekniska hjälpmedel såsom hörapparater, läsapparater etc.

I undervisningen kan man välja mellan flera olika arbetsformer. Man kan använda demonstration t ex för att visa drag i barns tal inspelade på band, för att visa hur vokalljud kan produceras av vibrator kopplad till ett rör som motsvarar munhålan, för att visa hur teckenspråk ser ut och fungerar, hur det känns att läsa punktskrift.

Experiment kan lätt anordnas för att belysa produktion och perception. Man kan t ex visa vilka språkljud som oftast förväxlas under störning, vilka reduktioner och felsägningar man gör när man talar fort. Man kan undersöka i vilken omfattning människor förstår och kan definiera vissa ord och uttryck, vilka uppfatt-

ningar människor har om vad som är korrekt språkbruk, t ex om svordomar, om bruket av tilltalsord etc.

Referat kan man ta till för att presentera innehållet i böcker och artiklar, t ex om hur hjärnskadade upplever sin språkliga oförmåga, om försöken att lära chimpanser de dövas teckenspråk, om djurs (t ex bins) signaler.

Det kan vara lämpligt att läraren kort orienterar om t ex byggnad och funktion hos hjärnan, talapparaten och hörseln samt presenterar typer av afasi, stamning eller ordblindhet. Grupp- arbete kan organiseras kring något tema inom momentet.

Det är viktigt att eleverna inser anknytningen till samhällets och människornas problem. Man bör liksom i naturvetenskapliga och beteendevetenskapliga ämnen inom skolan anknyta till aktuella artiklar i dagspress och tidskrifter.

3.7 Latinets och grekiskans kulturhistoriska roll. (Fördjupningsmoment)

Stoff

Momentet avser att ytterligare belysa

dels latinets och grekiskans roll för de moderna västerländska språkens ordförråd och begreppsbildning,

dels deras roll som förebilder för vissa syntaktiska strukturer och vissa stildrag.

Detta sker genom studium av modernspråkiga texter - främst på svenska och engelska, men även på tyska och franska - representerande olika kultursektorer och skilda stilarter, men också av citatuttryck och sentenser på latin.

Lånord

1 Sena lån och moderna nybildningar, ord för vetenskaplig och kulturell verksamhet ("de internationella orden") som följd dels av latinets roll som kyrkans, skolans, universitetens, vetenskapens och diplomatins språk fram till och med 1700-talet, dels av vetenskapens behov av internationell terminologi.

2 Tidiglån inkomna genom germanernas kontakter med den romerska kulturen respektive den tidiga kristna kulturen. Lånorden betecknar föremål, produkter, inrättningar och begrepp inom t ex följande kulturområden: statsskick (kejsare, prins, stat), krigsväsen (pil, vall, ortnamn från orden castra/castellum i t ex eng./fr.), kulturväxter och kulturprodukter (frukt, päron, plan- ta, koppar), handel och samfärdsel (köpa, kosta, mynt, ankare, kärra, mil), byggnadskonst (kammare, kök, fönster, mur, port, tegel), husgeråd och bruksvaror (kittel, kista, spegel, säck), kyrka och undervisning (kloster, kyrka, skola, munk, präst, biskop, ängel, djävul).

Därutöver visas med exempel hur latinets och grekiskans inflytande ibland ger sig till känna genom att inlånade begrepp återges med ord som i princip är översättningar till det inhemska språket morfem för morfem (översättningslån) såsom samvete (conscientia), allsmäktig (omnipotens).

Stilistisk och syntaktisk påverkan

Med utgångspunkt i exempel från de moderna språken och/eller latinska citatuttryck och sentenser belyses det latinska skriftspråkets påverkan på de moderna språkens skriftspråk, särskilt vad gäller periodbyggnad.

I fråga om syntaktisk påverkan (participium coniunctum, ablativus absolutus) kan studium av kanslitexter och något äldre prosalitteratur vara särskilt givande, likaså en jämförelse mellan engelska och svenska bibelöversättningar vad gäller tekniken att översätta particip i satsförkortningar.

Genom studium av något eller några avsnitt ur retorisk prosa illustreras några retoriska figurer, t ex anafor, antites, parallellism, kiasm, klimax, och den påverkan som den systematiserade latinska retoriken utövat på modernspråkiga författare.

Citatuttryck och sentenser

Citatuttryck och sentenser väljs så, att de ger en föreställning om latinets betydelse som kulturspråk genom tiderna. Det är därvid viktigt att olika kulturella fält belyses (t ex litteratur, historia, statskunskap, filosofi, teologi, juridik och naturvetenskaper). I materialet kan även ingå titlar på epokgörande vetenskapliga verk, t ex av Copernicus, Newton, Linné.

Citaten och sentenserna bör alltid kommenteras och insättas i sitt sammanhang.

Som enskild uppgift eller som grupparbete kan studeras en samling något längre och mera komplicerade sentenser, alternativt en eller ett par kortare latinska texter.

Arbetsformer och metodik

Det gäller i detta fördjupningsmoment att sätta in de klassiska språkens roll i ett kulturhistoriskt sammanhang. Den begränsade tid som står till förfogande torde göra en genomgående kronologisk disposition av stoffet olämplig. Däremot kan man inledningsvis ordna en del av lånords- och citatmaterialet så att det belyser några sidor av t ex den antika grekiska kulturen, det romerska rikets materiella och andliga odling, medeltidens kristna kultur och naturvetenskapernas och teknikens utveckling under nya tiden. Härvid kan några kulturords betydelseutveckling beaktas (t ex gymnasium, skola, eng. virtue). Citat och sentenser tjänar på andra ställen i kursen som exempel på grammatiska strukturer eller stilistiska drag; här ger de en punktbelysning åt olika epokers bidrag till kulturen.

Från denna korta översikt kan man övergå till en demonstration av det latinska skriftspråkets påverkan på de moderna skriftspråken.

Koncentration till något område kan ske efter elevernas val. Denna kan t ex gälla studium av lånorden i modernspråkiga texter från någon kulturhistorisk synpunkt eller av citatuttryck och sentenser från något fält av kulturen.

3.8 Vetenskaplig terminologi. (Fördjupningsmoment)

Stoff

De latinska och grekiska lånorden utgör en väsentlig del av de moderna språkens allmänna ordförråd. I vetenskaplig framställning spelar de en ännu större roll. Förutsättningarna för detta (vetenskapens uppkomst i Grekland, ett latin med talrika grekiska lånord som vetenskapens språk till och med 1700-talet) berörs.

Exempel ges på det stora tillskottet av ord med etablerade klassiskspråkiga morfem inom naturvetenskap och teknik under 1800-talet (periskop, stereoskop, fonograf, spektrograf, dynamometer) samt på nyskapelser från de senaste decennierna (proton, neutron, foton, radioteleskop, antimateria, cybernetik).

De för vetenskaplig framställning karakteristiska dragen, såsom högre frekvens av abstrakta ord, belyses (empirisk, signifikant, differens, distinktion).

Vetenskapernas behov av precision i uttrycken tillgodoses i många fall genom en nationellt eller internationellt överenskommen nomenklatur. Exempel på några systematiserade nomenklaturer genomgås, den binära botaniska (*Campanula rotundifolia*, *Solanum tuberosum*, *Taraxacum vulgare*, *Lychnis viscaria*), den zoologiska (*Rana arvalis*, *Canis lupus*, *Lynx lynx*), den medicinska (cerebrum - encefalit (encephalitis), cor - elektrokardiogram, fractura clavicolae), den strikt formaliserade kemiska (kolmonoxid, koldioxid, tetrafosfordekoksid, pentan).

Alltefter elevernas intresseinriktning och förkunskaper läggs huvudvikten inom momentet på t ex matematik, fysik, kemi, teknik, biologi, naturkunskap, psykologi eller samhällskunskap. Det kan inte bli fråga om någon fullständig inventering utan bara om valda exempel på någon vetenskaps terminologi.

Arbetsformer och metodik

Detta fördjupningsmoment torde i regel väljas av elevgrupper som har särskilt intresse för ett visst slag av vetenskaplig terminologi. Efter en allmän, för alla intresseriktningar gemensam inledning bör huvuddelen av tiden därför ägnas åt ett mera specialiserat studium.

Till den allmänna delen hör en demonstration av några för vetenskaplig framställning karakteristiska drag. Som underlag används textprov, på vilka eleverna får göra enkla observationer. Vetenskapens språk angrips ibland. En diskussion för och emot det vetenskapliga språket kan här vara på sin plats.

De vetenskapliga nomenklaturerna är oerhört omfattande. Det bör klargöras att det i detta moment bara kan bli fråga om enkla exempel. Den botaniska namngivningen, som är mycket fast uppbyggd, kan kontrasteras mot den kemiska, där man på ett fritt sätt laborerar med morfem av klassiskspråkigt och annat ursprung.

I den specialiserade delen av fördjupningsmomentet kan studiematerialet utgöras av texter hämtade ur läroböcker eller ur vetenskapliga tidskrifter. Eleverna bör få tillfälle att föreslå textkällor. Betydelsen hos basmorfem som är frekventa inom det valda området studeras och inlärs. Kunskaperna om lånordens byggnad utvidgas genom insamling och studium av exempel på prefigering och suffigering. Specialordböcker och terminologiska ordlistor bör utnyttjas.

Elever som är intresserade av biologi kan ersätta arbetet kring texter med ett mera ingående studium av den botaniska eller zoologiska nomenklaturen. Där så är möjligt kan även studier av systematiska framställningar av nomenklaturer på andra områden förekomma.

GÖTEBORGS
UNIVERSITETSBIBLIOTEK
BIBLIOTEKET I MÖLNDAL

Ex. nr: 2

Eab

SKOLÖVERSTYRELSEN
Läroplan för
gymnasieskolan.
Supplement. 68

067 58 57 0072 X1 0000 00 00 00

Bibliotekstjänsts sambindning

Läroplan för gymnasieskolan

Lgy⁷⁰

II Supplement 68